

УДК 340.12; 321.7

Т. І. БИРКОВИЧ, О. С. КАБАНЕЦЬ

Тетяна Іванівна Биркович, доктор з державного управління, професор, завідувач кафедри Інституту журналістики та міжнародних відносин Київського університету культури

Олександр Сергійович Кабанець, кандидат юридичних наук, доцент Інституту журналістики та міжнародних відносин Київського університету культури

ДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Демократія – одна з найстаріших форм організації та управління суспільним життям, яка забезпечує участь народу в управлінні державою і вирішенні суспільних проблем. Близько 2,5 тисячоліть лише відомій нам писаній історії демократії, коли вона стає однією з форм державного правління¹.

Як зазначають В. Забігайло та М. Козюбра, «народившись на теренах стародавньої Греції, слово “демократія” стало відоме нині мовам усіх народів як символ соціальної справедливості, як рубіж, що віддаляє прогрес від реакції, тиранії і свавілля»².

Спроби наукового осягнення феномена демократії відбувалися ще в період Античності. Ідея демократії вперше з’являється у працях грецького історика Геродота (V ст. до н. е.), який писав, що демократія – це держава, побудована на засадах рівності. Основними її ознаками мислитель вбачав: обрання посад за жеребкуванням, звітування посадовців про свою діяльність (урядову та фінансову), народні збори, на яких розглядалися важливі справи державного і суспільного значення.

Продовжувачем вчення про демократію був Демосфен (IV ст. до н. е.). Наголошуючи на ідеї рівності громадян, непорушності закону, він захищав права власників з огляду на позитивну роль багатства в державному житті³. Філософ висловлював думку про обов’язкову зміну посадових осіб, неможливість обіймати одночасно дві і більше посад, обов’язкову фінансову підзвітність посадовців тощо⁴.

Давньогрецький філософ і державний діяч Перикл розуміння демократії вбачав у полісній формі правління, у зв’язку з чим писав: «Ми називаємо себе демократією, оскільки наше управління перебуває в руках багатьох, а не кількох»⁵.

Державно-політичний устрій стародавніх греків, відомий як антична демократія, розбудовувався на принципах верховенства полісного закону і на засадах правового рівноправ’я в юридичних відносинах, які регламентували моральні принципи та общинну поведінку. Фактично це була общинно-полісна демократія, що базувалася на статевих обмеженнях (наприклад, жінкам заборонялося відвідувати Народні збори Афін) і статусних привілеях (зокрема, для отримання виборчої посади в полісному магістраті необхідно було мати афінське громадянство)⁶.

Загалом, як зазначає М. Зубко, античні мислителі визначали п’ять характерних ознак грецької демократії: а) всезагальне рівноправ’я перед полісним законом; б) відсутність, обмеження чи упередження владного деспотизму; в) вибори на державні посади шляхом загальнонародного жеребкування; г) підзвітність державних службовців за результатами діяльності на виборчих посадах; ґ) вирішення полісних справ Народними зборами та Сенатом⁷.

Історія також засвідчує цікаві факти щодо проблеми античного рабства в контексті тогочасної демократії. Якщо прийняти гіпотезу Ф. Кессіді, то полісна демократія Стародавньої Греції вважала правомірним безмежне панування вільного над рабом. Так, у Стародавній Греції та Римській імперії раби в демократичних полісах були майже безправними. Однак є правдою й те, що раб мав чималі демократичні права (майнова власність, посада в державній поліції Афін, можливість стати вільним або громадянином, зробити оскарження на діяння рабовласника з причини соціального гніту чи крайнього деспотизму)⁸.

М. Ковалевський, вивчаючи полісну (античну) демократію, підсумовує, що період полісної демократії тривав три століття і був ознаменований низкою реформ: за часів правління Перикла було скасовано майновий ценз; жеребкування замінено голосуванням; введено оплату посадовим особам⁹.

Антична теорія демократії мала обмежений і суперечливий характер. Зокрема, поліс не був державою у сучасному розумінні цього слова, і навіть в епоху свого розквіту Афінівський поліс налічував усього декілька сотень тисяч жителів, з яких вільними громадянами вважалися лише 20–30 тисяч. Антична демократія здійснювалася у формі прямої, безпосередньої демократії, влада у якій була прерогативою лише вільних громадян. Жінки, іноземці та раби не мали політичних прав. Стабільність афінської демократії забезпечувалася жеребкуванням при виборі посадових осіб та остракізмом, що унеможливлювало розкол суспільства на протилежні за інтересами угруповання¹⁰.

Історична хроніка свідчить, що грецька демократія була кріпосною служницею владного закону, якому зобов'язувалися підкорятися майже всі без винятку громадяни античного полісу, взагалі – прадавньої общини та звичаєвого права¹¹. Ця проблема є актуальною й досі.

Тривалий час у світовій науковій думці демократія сприймалася як одна з форм правління. На відміну від монархії (влади одного), аристократії (влади кращих) та інших форм правління, демократія характеризувалася як влада народу або влада більшості. При цьому як форма правління вона практично ніколи не оцінювалася. Так, Платон писав, що демократія – устрій приємний і різноманітний, але такий, що не має належного управління. Більш того, серед законних форм правління демократія є найгіршою, тобто гірше монархії та аристократії¹².

Таку позицію філософ обґрунтовував низьким рівнем культури громадян грецьких полісів-держав, що давало змогу правителям маніпулювати таким «народовладдям», внаслідок чого режими демократії були недовговічні й переходили в охлократію (влада натовпу), а ті, в свою чергу, породжували тиранію¹³.

Арістотель, Полібій і Цицерон високо оцінювали найкращі сторони демократії, але були прихильниками змішаної форми правління, яка поєднувала в собі як демократію, так і інші форми правління. Найкраща форма політичного устрою, за Арістотелем, являє собою змішання трьох основних засад – олігархічного, монархічного і демократичного. На думку мислителя, близькими до такого ідеального устрою були Афіни часів правління Солона, де ареопаг втілював олігархічну засаду, виборність посад – аристократичне, а народний суд був демократичним органом¹⁴. Отже, за законодавством того часу кожний, хто намагався скинути демократію в Афінах, оголошувався поза законом і його можна було безкарно вбити¹⁵.

Аналізуючи демократію, у своїй праці «Політика», Арістотель виокремлює декілька її видів, кожному з яких притаманні такі риси: а) правління вільних і рівних громадян, за якого думка більшості має вирішальне значення; б) цензова демократія – політія, яка полягає у досягненні компромісу між бідними і багатими – багаті відносно обмежені у своїх правах, а бідні не зовсім усунені від участі у політичних процесах; в) усі громадяни, що є такими (за своїм походженням), мають право брати участь у заміщенні державних посад, водночас править не більшість, а закон. Така демократія високо цінувалася Арістотелем, оскільки сприяла запобіганню узурпації влади; г) верховна влада належить не законові, а демосові. За такої форми правління, був переконаний мислитель, народ виступає у ролі монарха (володіє верховною владою) і стає деспотом, а суспільний лад починає нагадувати тиранію. Від такого виду демократії виграють лише демагоги, які управляють натовпом, а відсутність законів призводить до фактичної відсутності держави як інституту¹⁶.

Цицерон визнавав рівність усіх людей від природи і стверджував, що кожен із них має можливість набутти мудрості, отримавши відповідну освіту. Він вводить поняття «*res publica*» – справа народу, де під народом розуміє «спільність багатьох людей, пов'язаних між собою згодою у питаннях права і спільністю інтересів»¹⁷. При цьому право є визначальною ознакою держави.

М. Онішук, досліджуючи зазначений період у розвитку демократичних ідей, наголошує, що демократія як суспільно-політико-правовий феномен пройшла складний, тривалий і часто неоднозначний шлях багатовікового розвитку. Історично категорія демократії набуває сучасного змісту лише після формування теорії народного суверенітету в XVIII ст. і нормативного закріплення положень про пряме й опосередковане вираження цього суверенітету через безпосередні та представницькі форми демократії у перших конституціях і конституційних актах країн Західної Європи та Північної Америки. Разом із тим ще у Середні віки, на територіях сучасних європейських, у тому числі й слов'янських держав, практикувалися такі форми неопосередкованої участі городян у вирішенні важливих питань, що мали окремі формальні ознаки безпосередньої демократії¹⁸.

Демократична спадщина епохи європейського Середньовіччя свідчить про те, що влада, держава і закони наділялися божественною природою, індивід сприймався не як самостійна особистість, а як член певної соціальної групи, стану, корпорації, який потребує захисту, заступництва, опіки з боку церкви і земних володарів.

Якщо за грецької демократичної форми індивід, незважаючи на те, що визнавався політично вільним і внутрішньо самостійним, утримувався у лоні загальних інтересів та потреб грецької держави, передусім общини, на духовних цінностях якої позначалася діалектика відносної самостійності (що означає залежність індивіда від державної, моральної та релігійної влади, яка обожнювала і відносини, і законодавство, і поведінку)¹⁹, то принципами організації влади феодального суспільства стають залежність і служіння, а основу правової системи становить ідея нерівності станових прав. Відносна рівність визнавалася лише всередині замкнутих соціальних спільнот, що створювало передумову розвитку станового самоврядування.

В епоху Середньовіччя проблема свободи розглядається у двох аспектах: а) соціально-філософському – як свобода волі людини, і вирішується в контексті доктрини теодицеї²⁰; б) політико-юридичному, де «свободи» проявлялися у певних пільгах, привілеях (тимчасове звільнення від податків, право на самоврядування, надані мешканцям певної місцевості, міста).

Для феодального суспільства характерним було різноманіття форм участі станової влади, виникнення вільних міст в Європі, що породжує питання про правомірність виокремлення особливого історичного типу демократії – феодальної демократії. Таке твердження випливає із факту існування інститутів і механізмів народовладдя, таких як: виборні магістратури та їх змінюваність; віче у феодальних республіках; практики прийняття законів при згоді станів. Саме в цей період починають формуватися прототипи сучасних представницьких установ – парламенти, поява яких була детермінована нездатністю центральної влади самотійно, без допомоги адміністративного апарату вотчинників, без підтримки і згоди станів організувати і забезпечити державне управління (збір податків, утримання армії тощо)²¹.

Середньовічним парламентам були притаманні такі ознаки: становий характер; обмеженість прав, у тому числі позбавлення права законодавчої ініціативи; відсутність єдиних правил виборів представників від станів; рекомендаційний, а не обов'язковий для виконавчої влади характер прийнятих рішень; нерегулярність скликання²².

Зокрема, у ранньому Середньовіччі в Швейцарських кантонах спостерігається формування феномена «референдної демократії». Як зазначає М. Онішук, вона на багато століть стала зразком середньовічної безпосередньої демократії для тогочасних європейських держав завдяки ідеалізації референдумів у доктрині народного суверенітету. Ж.-Ж. Руссо, який тривалий час прожив у Швейцарському Союзі, прихильно ставився до його традицій народоправства. «Референдна демократія» стала прототипом безпосередньої реалізації народного суверенітету і в буржуазній Франції, а потім і в інших країнах Західної Європи та колоніях Північної Америки²³.

Витоки ідеї народного суверенітету, яка, до речі, сприяла розвитку безпосередньої демократії, формувалися у вченнях Ж. Бодена, які згодом продовжив Т. Гоббс. Зокрема, Ж. Боден дійшов висновку про необхідність обмеження абсолютної влади. Він наголошував, що всі його попередники, які вживали термін «суверенітет», не вважали за потрібне дати йому чітке визначення. У своїй праці «Шість книжок про республіку» (1576 р.) мислитель пише, що «суверенітет – це абсолютна і вічна влада Республіки». Ця цитата стала загально визнаним класичним визначенням введеного до науки поняття суверенітету. Найважливіші положення цієї концепції є певною мірою актуальними для низки країн Заходу і в наш час²⁴.

Продовжувач вказаних ідей Т. Гоббс говорить про необмеженість влади монарха (суверена) в усіх сферах суспільного і державного життя. Як констатує М. Онішук, теорія суверенітету Ж. Бодена і Т. Гоббса та їх послідовників мала більш глибокі наслідки для європейської політико-правової думки, ніж це здається на перший погляд. Ці мислителі створили умови для постановки питання про можливість існування декількох носіїв суверенітету в межах однієї держави. Хоча вже у XVII ст. Ж.-Ж. Руссо проголошує тезу про невідчужуваність народного суверенітету²⁵.

Реформація дала сильний поштовх до розвитку уявлень класичного раціоналізму, ідеї природних, невідчужуваних прав і свобод особи, теорії правової держави, що отримали своє класичне вираження у працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших філософів доби Просвітництва²⁶. Певні елементи демократії у цей час можна прослідкувати в італійських містах (Венеція, Генуя, Флоренція), проте через обмеженість представництва в органах влади вони більше схожі на олігархії. Б. Спіноза виокремлював монархію, аристократію і демократію. Останню він вважав найбільш правильною, оскільки правителі держави контролюються законом, а їх повноваження чітко окреслені. Демократичною державою, на думку філософа, «колегіально правлять всі й більша частина народу»²⁷.

Отже, у генезисі ідеї демократії Нового часу важливими етапами були Відродження та Реформація, під впливом яких змінювалася картина світу народів Європи, формувалися нові уявлення про державу, владу, право, про природу людини і суспільства. Епоха Відродження мала особливе значення для становлення нової демократичної традиції. У цей період визначилися такі домінянти духовного розвитку, як раціоналізм, антидогматизм, свобода мислення, відкритість новому знанню, відхід від ідеї замкнутості, ієрархічності світу, визнання самоцінності особистості.

Слід наголосити, що в Античності та Середньовіччі демократія оцінювалася загалом негативно. Якщо Платон вважав її однією з найгірших форм правління, то Арістотель класифікував різновиди демократії і дійшов висновку, що за умов верховенства закону демократія стає наближеною до політії, а отже, допустимою формою устрою²⁸.

На відміну від античної демократії, яка мала здебільшого полісно-общинний характер, де існував принцип безпосереднього народовладдя, в епоху Середньовіччя розвивається ідея державного суверенітету, а також з'являється нова форма участі народу у здійсненні влади – система представництва, що характеризується появою парламентів (які, на відміну від сучасних парламентів, не виступали у ролі законодавчих органів).

Свого сучасного змісту демократія набуває у XVIII ст. після формування теорії народного суверенітету.

Ж.-Ж. Руссо не визнавав ніяких меж людської свободи. Його ідея народного суверенітету стала найвищим досягненням теорії суспільного договору. Він писав, що народ з власної волі встановлює будь-яку форму правління та може її змінювати. Але він – найвищий суддя стосовно влади, і в разі, коли правителі

посягають на його права, може змістити узурпаторів і встановити нову владу згідно зі своєю волею²⁹. Владу, що управляється спільною волею, Ж.-Ж. Руссо називає суверенітетом³⁰.

Як справедливо наголошує І. Куян, значення вчення Ж.-Ж. Руссо і сьогодні залишається величезним, він обґрунтував безмежну владу народу, спільній волі якого підпорядковані всі державні установи, весь державний порядок, всі права і воля особистостей. Ці ідеї стали теоретичним підґрунтям для розвитку й уконституювання різних форм безпосередньої демократії³¹.

Окрім того, ідеї Ж.-Ж. Руссо поклали початок демократичним ідеям народного суверенітету, що стало також основою ідеології буржуазно-демократичних революцій кінця XVIII ст. у Франції та Північній Америці.

Здійснений аналіз різноманітних теорій демократії дав можливість дійти висновку, що кожна із них є реакцією на певні кризові явища у функціонуванні тих чи інших демократичних систем. Це зумовлено специфікою демократії, реалізація якої означає, з одного боку, втілення ідеї демократії – народовладдя, а з другого – прагнення вирішення тих проблем, які виникають у процесі практичного втілення цієї ідеї.

Разом із тим при аналізі розвитку демократії є можливість виокремлення основних етапів, які передували формуванню сучасних вітчизняних уявлень про демократію та здійснили на них суттєвий вплив.

¹ Рагозін М. П. Вчимося демократії. Уроки громадянської освіти / М. П. Рагозін. – Донецьк : Донбас, 2004. – 180 с. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://iem.donntu.edu.ua/doc/soz/ragozin_uchim_demokr/part11.htm

² Забігайло М. І. Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи / В. К. Забігайло, М. І. Козюбра. – К. : Вид. політ. літ-ри України, 1983. – С. 3.

³ История политических и правовых учений: Домарксистский период: учеб. / под ред. О. Лейста. – М. : Юридическая литература, 1991. – С. 485.

⁴ Оніщенко Н. М. До питання про категоріальний апарат сучасних правових досліджень (правопізнавальні конструкції) / Н. М. Оніщенко // Публічне право. – 2012. – № 1 (5). – С. 224.

⁵ Цветков В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти : моногр. / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 263.

⁶ Зубко М. В. Стародавня демократія грецького та римського суспільств: порівняльна аксіологія інтересів та потреб / М. В. Зубко // Мультиверсум. Філософський альманах. – К. : Центр духовної культури, 2004. – № 42 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_42/Subko.htm

⁷ Там само.

⁸ Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу (становление греческой философии) / Ф. Х. Кессиди. – М. : Мысль, 1972. – С. 15–16.

⁹ Ковалевский М. Происхождение современной демократии / М. Ковалевский : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ualib.com.ua/b_757856.html

¹⁰ Політологія : підруч. / М. М. Вегеш та ін. – К. : Знання, 2008. – С. 54.

¹¹ История Древней Греции / под ред. В. И. Кузищина. – М. : Высшая школа, 1986. – С. 3.

¹² Григонис Э. П. Механизм правового государства : моногр. / Э. П. Григонис. – СПб. : Санкт-Петербург. ун-т МВД РФ, 1999. – С. 116–117.

¹³ Невичерність демократії: Видатні діячі минулого і сучасності про вільне, демократичне суспільство і права людини / упоряд. О. І. Терех, Я. Г. Оксюта. – К. : Український письменник, 1994. – С. 10–11.

¹⁴ Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. – М. : Мысль, 1975–1983. – Т. 4. – С. 106–107.

¹⁵ Оніщенко Н. М. Інститут юридичної відповідальності у демократичних правових системах / Н. М. Оніщенко, Т. І. Тарахонич, Н. М. Пархоменко, Л. О. Макаренко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – С. 167.

¹⁶ Аристотель. Политика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. – М. : Мысль, 1975–1983. – Т. 4. – С. 107.

¹⁷ Цицерон М. Про державу. Про закони. Про природу богів / М. Цицерон ; пер. з лат. В. Литвинова. – К. : Основи, 1998. – С. 247.

¹⁸ Оніщук М. В. Референдна демократія: проблеми конституційної теорії та практики : моногр. / М. В. Оніщук. – К. : Вид-во Європейського ун-ту, 2009. – С. 19.

¹⁹ Зубко М. В. Вказана праця.

²⁰ Лейбниц Г. В. Сочинения : в 4 т. / Г. В. Лейбниц. – М. : Мысль, 1989. – Т. 4. – С. 214.

²¹ Шаповал В. М. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. / В. М. Шаповал. – К. : АртЕк, 2001. – С. 130.

²² Політологія : підруч. / М. М. Вегеш та ін. – К. : Знання, 2008. – С. 295.

²³ Оніщук М. В. Вказана праця. – С. 21.

²⁴ Світова класична думка про державу і право : навч. посіб. / С. Ф. Безродний (керівник), Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – С. 70–74.

²⁵ Оніщук М. В. Вказана праця. – С. 177–178.

²⁶ Там само. – С. 24.

²⁷ Ключник Р. Розвиток теорії та практики демократії: ретроспективний аналіз / Р. Ключник : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=5201>

²⁸ Там само.

²⁹ Філософія права : навч. посіб. / за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – С. 108–109.

³⁰ Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре или Принципы общественного права / Ж.-Ж. Руссо // История политических и правовых учений : хрестоматия / под. ред. О. Э. Лейста. – М. : Городец, 2000. – С. 201–202.

³¹ Куян І. А. Особливості розуміння ідеї суверенітету в політико-правовій думці Західних держав XVI–XVIII століття / І. А. Куян // Науковий Вісник Чернівецького університету. – 2010. – Вип. 538. Правознавство. – С. 33.

Резюме

Биркович Т. І., Кабанець О. С. До окремих питань дослідження еволюції демократії.

Стаття присвячена аналізу окремих питань щодо еволюції демократії. Розглядаються та аналізуються історичний аспект зародження демократії; державно-політичний устрій стародавніх греків, також відомий як антична демократія; характерні ознаки грецької демократії. У той же час досліджується демократична спадщина епохи європейського Середньовіччя та проводиться аналіз притаманних їй ознак.

Ключові слова: демократія, право, еволюція демократії, антична демократія, ознаки демократії, риси демократії.

Резюме

Биркович Т. И., Кабанец А. С. К отдельным вопросам исследования эволюции демократии.

Статья посвящена анализу отдельных вопросов эволюции демократии. Рассматриваются и анализируются исторический аспект зарождения демократии; государственно-политическое устройство древних греков, также известный как античная демократия; характерные признаки греческой демократии. В то же время исследуется демократическое наследие эпохи европейского Средневековья и проводится анализ присущих ей признаков.

Ключевые слова: демократия, право, эволюция демократии, античная демократия, признаки демократии, черты демократии.

Summary

Byrkovych T., Kabanets O. The article is devoted to the analysis of separate issues concerning the evolution of democracy.

The historical aspect of the birth of democracy is considered and analyzed; the state-political structure of the ancient Greeks, also known as ancient democracy; characteristic signs of Greek democracy. At the same time, the democratic legacy of the European Middle Ages is studied and an analysis of the features inherent in it is being analyzed.

Key words: democracy, law, evolution of democracy, ancient democracy, signs of democracy, features of democracy.

УДК 34.09

О. Б. БУНЧУК

Оксана Борисівна Бунчук, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ПРАВОРОЗУМІННЯ ІВАНА ФРАНКА

Дослідження особливостей праворозуміння видатного українського письменника Івана Франка (1856–1916) – своєчасне та потрібне. Його внесок у вітчизняну правознавчу науку пов'язаний з інтерпретацією низки правових проблем загальнотеоретичного характеру та історії українського права. Правові ідеї українських мислителів суттєво впливають на сучасну правову теорію та практику. Як зауважує Т. Андрусяк, «актуалізація надбань правової думки, вивчення та переосмислення її здобутків на різних історичних етапах розвитку людства є основою формування такого праворозуміння, яке було б адекватним сучасному станові суспільства, що змінюється швидше, ніж відбувається осмислення цих змін»¹.

Вивчення правових аспектів творчості І. Франка є складовою частиною франкознавства. Франкознавство, як окрема галузь гуманітарної науки в Україні, має більш ніж столітню історію. Вперше, термін «франкознавство» був вжитий М. Возняком у 1925 р.: учений звернув увагу на появу нової дисципліни, пов'язаної з іменем видатного українського письменника. І якщо в цей період корпус досліджень пов'язувався, здебільшого, з українським літературознавством та мовознавством, то згодом до філологів приєдналися філософи, історики, журналісти, психологи й економісти, етнографи і юристи, педагоги і бібліографи. Цьому сприяв універсалізм І. Франка, оскільки, для того, щоб досягнути весь творчий спадок мислителя, потрібні зусилля представників різних наук.

Вивчення Франкових поглядів на право розпочалося порівняно пізно. Власне юридичні дослідження поглядів І. Франка на державу та право з'являються лише в II половині XX століття. Спеціальним працям передували, а потім з'являлися, паралельно до них, матеріали, які містили принагідні міркування про державно-правові погляди І. Франка. Такими є статті та монографії, присвячені розглядові життя та творчості письменника, праці про суспільно-політичні погляди І. Франка, дослідження щодо філософських, соціологічних та економічних поглядів ученого (до них належать праці М. Возняка, В. Мазепи, Я. Грицака, Б. Нахліка, Я. Мельник, Б. Тихолоза, А. Пашука та ін.). Серед наукових досліджень, у яких відображено окремі аспекти правових поглядів І. Франка, виділяються праці таких авторів, як В. Кульчицький, В. Сокуренько, О. Скакун, О. Копиленко, Т. Андрусяк, Н. Саветчук, М. Гримич та ін.